

UOT 82.(091)

Ş.Ə.Məhərrəmov
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
m.shahana1982@mail.ru

İSMAYIL ŞIXLINI DÜŞÜNƏRKƏN

Açar sözlər: Azərbaycan ədəbiyyatı, ədəbiyyatşünaslıq, milli ruh, bədii təsvir, xəlqilik

XX əsr Azərbaycan mühitinin yetirdiyi nəhəng şəxsiyyətlərdən biri də İsmayıl Şıxlıdır. Şıxlı... adı çəkilən müəllim, görkəmli alim, istedadlı yazıçı, kişi xarakterli bir insan yada düşür. O, Azərbaycan nəsrinin nəsr qəlibinə salınmasında ilk addım atan yazıçılardandır. Onun yaradıcılığında ədəbiyyatda müasirlik problemi, ədəbi tənqidimizin vəziyyəti, ədəbiyyat və bu günün tələbləri və s. məsələlər mühüm yer tutur.

Həyatımızda müxtəlif problemlərin siyasi, ictimai, iqtisadi məsələlərin həllində yazıçı sözünün, səsinin, fədakarlığının böyük rolu olmuşdur. Azərbaycan xalqının ən narahat günlərində üzünü xalq yazıçısı İ.Şıxlıya, onun şəxsiyyətinə və yaradıcılığına çevirir, çünki İ.Şıxlının şəxsiyyət və yaradıcılığı həqiqətən xalqın keçmişini, keçmişlə bu günün əlaqəsini sistemli şəkildə əks etdirir. Çünki İsmayıl Şıxlı Azərbaycan xalqının haqq deyən, haqq söyləyən, ədalət söyləyən ziyalılardanıdır. Yazıçının yaradıcılığı müasirlik və sənətkarlıq baxımından oxucuları sözün sehrinə sala bilir.

İsmayıl Şıxlı özünün poetik istedadını vətəndaşlıq ideallarına bağlamağı bacaran ustad bir sənətkardır. Biz onun bütün əsərlərində böyük bir vətəndaş qəlibinin, yazıçı qəlibinin çırpındığını görürük.

Ш.А.Магerrамова

КОГДА МЫ ДУМАЕМ ОБ ИСМАИЛЕ ШИХЛЫ

Ключевые слова: Азербайджанская литература, литературоведение, национальный дух, художественное описание, национальный характер

Исмаил Шихлы – одна из выдающихся личностей Азербайджана XX века. Шихлы... когда произносится это имя, на ум сразу приходит имя учителя, выдающегося ученого, талантливого писателя и человека, обладающего мужским характером. Он один из первых писателей, превративших азербайджанскую прозу в прозу. Проблема современности в нашей литературе, положение нашей сатирической литературы, требования тех дней и прочие вопросы занимали важное место в его творчестве.

Слово, голос и самоотверженность писателя сыграли важную роль в решении политических, социальных и экономических вопросов, а также многих других проблем нашей жизни. В самые трудные для азербайджанского народа дни народ обращает свое лицо к своему писателю, к его личности, которая

действительно отражает его прошлое, систематически выстраивает отношения между прошлым и настоящим. Потому что Исмаил Шихлы – один из тех интеллектуалов, которые требуют прав азербайджанского народа и говорят о справедливости. Творчество автора способно очаровать читателей с точки зрения современности и мастерства исполнения.

Исмаил Шихлы мастер, сумевший соединить свой поэтический талант с идеалами народа. Во всех его произведениях мы видим биение сердца великого гражданина и писателя.

Sh.A.Maharramova

THINKING ABOUT ISMAYIL SHIKHLY

Keywords: *Azerbaijan literature, literary, national spirit, artistic description, folklore*

Ismayil Shikhly is one of the great personalities in the environment of Azerbaijan in the 20th century. Shikhly...when the name is sounded... the teacher, the great scientist, the talented writer, the man of a masculine character is coming up to the mind. He is one of the writers who made the first step in the introduction of Azerbaijani publishing into the hearts of people. The problem of modernity in our literature, the situation of our satiric literature, the demands of those days and etc. issues took an important place in his creative works.

The word, voice and dedication of the writer played an important role in the solution of political, social and economic issues as well as many other problems in our life. In the most difficult days for the Azeri people, they turn their faces towards their writer, his personality, which truly reflects their past, the relationship between the past and the present in a systematic way. Because Ismayil Shikhly is one of the intellectuals demanding the rights of the Azerbaijani people and talking about justice. The author's creative works are able to enchant readers in terms of modernity and craftsmanship.

Ismayil Shikhly is a master artist who managed to connect his poetic talent to the ideals of people. In all his works we see a great heart of a citizen and a writer beating.

XX əsr Azərbaycan bədii nəsrinin inkişafında müstəsna rolu olan şəxsiyyətlərdən biri də İsmayıl Şıxlıdır. O, Azərbaycan xalqının həyat və məişətinə, milli adət-ənənələrinə, milli ruh və psixologiyasına, onun varlığını təşkil və təmsil edən milli-mənəvi dəyərlərə dərinləndən bələd yazıçı idi. İsmayıl Şıxlı ədəbiyyata yalnız qələmi, pedaqoji və ictimai fəaliyyəti ilə öz adını Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə əbədi həkk etdirməyi bacarıb. Yazıçı ədəbiyyata bütün mənliliyi ilə xidmət etmişdik.

Peşəsinə, elmi və bədii yaradıcılığına vətəndaş tələbkarlığı ilə yanaşan, həmişə dövrün tələbləri səviyyəsində dayanan İsmayıl Şıxlı romanlar, hekayələr, xatirələr, gündəliklər, rəvayət və əfsanələr yazmış, tərcümələr etmiş,

rəsmi şəxslərlə görüşlərdə ancaq xalqın bağından qopan, xalqın düşüncəsini, xalqın müasirlik arzusunu dərinədən ifadə edə bilən sənətkara bənzətməmişdir. Yazıçı əsərlərinin məzmununu, boya və detallarını real varlıqdan, milli məişət, milli yaşayış və milli adət-ənənələrdən almışdır.

İsmayıl Şıxlinın yaradıcılığı ilə tanış olanda görürük ki, yazıçı hadisələri danışanda, fikri lövhələr, mənzərələr və detallara çatanda Şıxlı bir loğmana, nəsillər tərbiyə edə-edə müdrikləşən bir yazıçı filosofa bənzəyir. O, faktları xırdalamağı, yersiz haşiyələrə çıxmağı sevmir, sözü bədii tələbə – estetikliyə uyğun seçir. İsmayıl Şıxlinın rəvayət və əfsanələrində estetik ideal müasirlik pafosu ilə ifadə olunur. Çünki İsmayıl Şıxlı canlı müşahidə və təəssüratlarını, bizim günlərin eybəcərliklərini, sözləti düşüncələrini bu janrla asan və sərbəst ifadə edir, bədii ümumiləşdirməni dərinədən aparır.

Çox zaman İsmayıl Şıxlinın xırda epik əsərlərində dövrə, zamanın ziddiyyətlərinə bir fərdin – ümumiləşmiş obrazın istəyindən, mənəvi-psixoloji aləmindən baxılır, bədii qiymət verilir. Sujet xəttinin hərəkətində özünü təsdiq güclənir, mübarizə aparmağın, insanı sarsıdan, onun yetkinləşməsinə ləngidən şəraitlə barışmağın, sosial-psixoloji konflikt yaratmağın zəruriliyi dərk olunur (2).

Kompozisiya mükəmməlliyi, yığcamlıq, bədii dilin obrazlılığı, rəvanlığı, təsvir əlvanlığı, hadisələrin fəlsəfi-bədii üslubda təsvir və təqdim olunması İsmayıl Şıxlinın hekayə və romanlarında başlıca məziyyətlərdəndir. Bu cəhət onun “Qızıl ilan” “Sapı özümüzdəndir” “Allah axırını saxlasın” və s. hekayələrində, “Ayrılan yollar” və “Dəli Kür” romanlarında, vəfatından sonra nəşr olunmuş “Ölən dünyam” əsərində də qabarıq nəzərə çarpır.

İsmayıl Şıxlinın “Mələkə xala”, “Qızıl ilan”, “Namərd gülləsi”, “Təyyarə gecikir”, “Namus qaçağı”, “Görüş”, “Deputat” kimi hekayələri yazıçı müşahidələrinin məhsulu olub həyat reallıqlarını, insan psixologiyasını əks etdirir. Bunlar özünün dili, üslubu, poetikası ilə seçilən dəyərli sənət nümunələridir.

İsmayıl Şıxlı müharibəyə yola düşdüyü gündən ta təxris olunana qədər cəbhə gündəliyi tutmuşdur. Bu gündəlik ədəbiyyatımızda xatirə-memuar janrında bəlli olan dəyərli nümunələrdəndir. Gələcək yazıçı gündəlikdə cəbhə yollarının ağrı-acılarını, hadisələrini qələmə almışdır. Sonralar İsmayıl müəllim bu cəbhə gündəliyində qələmə alınmış hadisə və təfərrüatlar əsasında “Kerç sularında” kitabında toplanmış hekayələrini, “Odlu çarpazlar” kinossenarisini və eyniadlı pyesi qələmə almışdır. Yazıçı təkcə bədii əsərlərində deyil, publisistik yazılarında da müharibə təəssüratlarını əks etdirən gündəliyindən bəhrələnmişdir. İsmayıl Şıxlinın müharibədən sonra qələmə aldığı hekayələr özünün həyatiliyinə, döyüş mənzərələrinin təsvir dəqiqliyinə, insanın hiss və duyğularının təbiiliyinə, əsgər psixologiyası nüanslarının qanunauyğun ifadəsinə görə oxucu marağı qazanmışdır. Düşməne nifrət, döyüşkən ruh,

yaşamaq istəyi, həyat eşqi bu hekayələrin, eləcə də ədəbiyyatşünaslıqda “miniatür povest” kimi dəyərləndirilən “Kerç sularında” əsərində başlıca motivlər kimi təsvir edilib. “Həkimin nağılı” ilə görünən İsmayıl Şıxlı hekayələr, rəvayət və əfsanələr yazanda xırda, dinamik sujetlər qurmuş, ayrı-ayrı detal və cizgiləri naturadan götürdüüyü, şahidi və iştirakçısı olduğu hadisələrdən götürülmüş, daha çox prototipli obrazlar yaratmışdır. Yazıçı özündən uydurma süjetlər, hadisələr qura bilmir. Yazılarının hamısının əsasında gerçək hadisələr, mövcud insanlar dayanır (1).

“Həyatda yaşadığı ağır anları” bədii yaradıcılıqda İsmayıl Şıxlı təzədən, gərgin psixoloji sarsıntılarla, yeni duyğu və düşüncələrlə yaşamışdır. Yazıçının hekayələri ilə tanış olanda görürük ki, kiçik həcmli hekayələrdə təsirli və ifadəli bədii portretlər yaratmış, obrazların xasiyyətləri, meyil və arzuları haqqında geniş təsəvvür oyada bilmişdir. “Kerç suları” silsiləsində qanlı, viranedicı döyüş səhnələri təsvir olunmuşdur. Müharibənin həyata, yaşayışa və məişətə, insanların mənəviyyatına, milli münasibətlərə təsiri, xalqların kədəri, körpələrin fəryadı ümumiləşir, obrazların hərəkətlərində, düşüncə və mübarizələrində göstərilmişdir. Bu silsilədə canlı müşahidələr, rəng duyumu ilə işlənən səhnələr, təsirli tablo və detallar az deyildir. Bu hekayə silsiləsində obrazlar fərdiləşir, onların xarakterləri mübarizələrdə müəyyənleşir. Peyzajlar, xırda lirik haşiyələr, epitetlər və bədii təzadlar xasiyyətin, hiss və duyğu aləminin açılmasına kömək edir. On ilə yaxın ən müxtəlif mövzularda hekayələr, publisistik əsərlər yazan İsmayıl Şıxlıni geniş oxucu kütləsinə tanıdan, sevdirən 1955-ci ildə “Azərbaycan” jurnalında çap etdirdiyi “Ayrılan yollar” romanı oldu. İlk irihəcmli əsər olan “Ayrılan yollar” canlı, oynaq və ifadəli bədii dildə yazılmışdır. “Burada xalq məsləhətləri və ifadələri süni surətdə, milli kolorit naminə işlədilməmişdir. “Ayrılan yollar” axarlı, dinamik təhkiyə əsəridir. Burada təsvir olunan surətlərin hamısının həyatı məzmunu, böyük təsir gücü vardır. “Ayrılan yollar” 1941-45-ci illər müharibəsindən sonra Azərbaycanda gedən dirçəlişdən bəhs edir. Bədii söyləmədə zaman dolğun səciyyətləndirilir, kollektiv təssərrüfatın çox ciddi, çox ziddiyyətli inkişafının real mənzərəsi yaranır, dövrün bir sıra ciddi əxlaqi, mənəvi, mədəni-iqtisadi problemlərinə toxunulur. Yazıçının təsvir etdiyi kənddə yeni dövrün İmran, Zeynəb, Nəşib kimi nümayəndələri köhnə fikirli Kosaoğlu, Kazım, Musa və Şahnaza qarşı çıxırlar. Roman məhz bu cür konfliktlər üzərində qurulub. İsmayıl Şıxlı “Ayrılan yollar”da dövrün ideoloji çərçivələrindən çıxmağa müəyyən cəhdlər göstərmiş, amma buna hələ tam nail ola bilməmiş və ola da bilməzdi. Buna baxmayaraq “Ayrılan yollar” İsmayıl Şıxlının çoxplanlı roman yazmağa qadir istedadlı bir yazıçı olduğunu göstərdi. 1962-ci ildə “Azərbaycan” jurnalında İsmayıl Şıxlının “Dəli Kür” romanının I hissəsi dərc olundu. 1966-cı ildə “Azərbaycan” jurnalında romanın II hissəsi dərc olundu (3).

“Dəli Kür” Azərbaycan nəsrində bir dönüşə səbəb oldu. Bu roman zəngin problemlər, canlı bədii xarakterlər romanıdır. Azərbaycan kəndi mürəkkəb ziddiyyətləri, mülkədar-kəndli münasibətlərinin, milli-demokratik fikir və ideyaların inkişafı, yeni meyillərlə köhnə vərdişlərin mübarizəsi özünəməxsusluğu, əxlaqi-etik normaların, milli ənənələrin bənzərsizliyi geniş ifadə olunur (1).

Bu romanda yaxın tarixi keçmişə, dövrün ictimai-siyasi hadisələrinə, müxtəlif xarakter və dünyagörüşlü insanlara, milli məişət və yaşayışın təkamülünə münasibət bəslənir. Milli xarakterlər milli talelərdən ayrılmaz, bədii təsvir dövrün əhatəli problemlərdən obrazlarla, obrazların mənəvi-psixoloji aləminə yön alır. Mübaligəsiz "Dəli Kür" romanını ədəbiyyatımızın şah əsəri hesab edə bilərik.

Əsərdə Cənubi Qafqazın coğrafiyasını bütün əlvanlığı ilə görə bilərik. "Dəli Kür" onlarla povestlə, romanın düşüncələrdə yaratdığı mənəvi səhradan axıb keçdi və ona can verdi. Adi bir məktəblidən tutmuş böyük Mehdi Hüseynə qədər romanla tanış olan hər kəs öz emosiyasını, heyrətini gizlədə bilmədi. "Dəli Kür" cəmiyyətin ictimai ab-havasında da əsaslı dəyişikliklər yaratmış, sovet ədəbiyyatının saxtılıq və yalan dolu çürük ənənələrini öz həqiqiliyi və sənət püxtəliyi ilə dağıtdığını Azərbaycan oxucusuna ilk dəfə olaraq göstərə, "Müftəxor, tamahkar və yelbeyin ağa" surətləri ilə daban-dabana zidd olan yeni ağa obrazı – qeyrətli, vətənpərvər, mərd Azərbaycan ağası surəti bəxş etdiyini, ötən əsrin Azərbaycanında baş vermiş hadisələrin görünməyən tərəflərini bütün reallığı ilə açıqlamaqla mühüm rol oynayır. Yazıçı özünün bütün sənətkarlığını və yaradıcılıq imkanlarını Cahandar ağa üzərində cəmləmişdir. Bu monumental obraz üzərində yazıçı insan həyatının və özünü-təsdiqinin traqizmi mövzusunun xüsusi bədii qüvvə ilə ifadə edə bilmişdi: "Dəli Kür", sözün həqiqi mənasında xəlqilik ideyalarına əsaslanan bir əsərdir və Azərbaycan romançılıq təfəkküründə, xəlqilik dəyərlərinin və bədii həqiqətlərinin bədii təsvirində bu əsər böyük rol oynayır. "Dəli Kür" Azərbaycan nəsrində bir də fəth olması mümkün olmayan zirvədir. Bu mənada professor N.Cəfərovun onu "ədəbiyyatımızın S.Vurğundan sonrakı şah əsəri adlandırmasında mən böyük həqiqət görürəm. "Dəli Kür" bütün zamanlar üçün yazılmış bir əsərdir (7).

"Dəli Kür" romanı çöküş əhval-ruhiyyəsini ehtiva edən əsərdir. Bəyliyin çöküşünü, patriarxal dəyərlərin iflasını, ölənlərin dünyaların təzahürələrini verən, bunu təmkinli mövqedən müşahidə edən və dərin qatda işləyən mətndir. İ. Şıxlı sənətinin şah əsəri olan "Dəli Kür" onun xalq yaddaşı və xalq ruhu ilə bağlandığını təsdiqləyir. Bu yaddaş və ruh milli duyğunun əbədi vəzifəyə çevrilməsinə xidmət göstərir. "Dəli Kür" kürün dəliliyinin ifadəsi yox, milli tarixi kimliyin, mənəvi-ruhu haqqın hayqırtısıdır. Millilik İ.Şıxlı yaradıcılığı üçün ən böyük göstəricidir. Sovet ideologiyasının milli ideologiyalar üzərinə kölgə saldığı dövrdə belə bir əsərin yazılması milli ruhun təntənəsi idi.

"Dəli Kür" varlığını yaşatmaq, qorumaq və gələcəyə ötürmək cəsarətinə görə sovet dövrü ədəbiyyatının qəhrəman romanı adını daşımağa layiqdir.

ƏDƏBİYYAT

1. *Hacıyev A.* Həyat və ədəbi tale. Bakı: Səda, 2008, 255 s.
2. *Xəlilov B.* İsmayıl Şıxlının ədəbi-tənqidi görüşləri, Bakı, 2004, 118 s.
3. *Şıxlı İ.* Seçilmiş əsərləri: 2 cildə, I c., Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 408 s.
4. *Şıxlı İ.* Dəli Kür. Bakı: Gənclik, 1985, 184 s.
5. *Salamoğlu T.* Müasir Azərbaycan romanının poetikası. Bakı: Elm, 2005, 280 s.
6. *Salamoğlu T.* İsmayıl Şıxlının ədəbi tənqidi görüşləri. Bakı, 2004, 118 s.
7. *Salamoğlu T.* İsmayıl Şıxlının bədii nəsr. Bakı, 2014, 170 s.

Redaksiyaya daxil olub 28.02.2020